

Nadir Şah'ın Kafkasya'yı İstiyıla Girişimleri

Yılmaz Nevruz

[Bu yazı, Yılmaz Nevruz'un yakında yayımlanması beklenen "Umumî Kafkas Tarihi'ne Giriş" isimli kitabının II. cildinden alınmıştır].

Safevî İran Devleti'nin 200 yıl kadar devam eden Güneydoğu Kafkasya hakimiyeti, Khaci-Daud'un önderliğindeki Kafkasların son kurtuluş hareketiyle sona erdirilmiş ve Safevî yönetimi sadece Hazar kıyılarında birkaç müstahkem şehirden ibaret hale gelmişti. Onları da (Bakü, Derbend, Myuşkur, Şabran) fırsattan istifade eden Rusya işgal etmişti. 1721 yılında Lezgistan ve Şirvan Safevî İran Devleti'nin işgalinden fiilen kurtulmuş bulunuyordu. Bu durum, İran Safevî Devleti Ordu Kumandanı Nadir'in 1734 yılı yazında Şirvan seferine çıkmasına kadar devam etti. 1721 yılından 1734 yılına kadar İran'da hüküm süren karmaşa ve parçalanma sürecinin, Safevî İran Devleti'ni yıkıma götüreceği sanılırken tersi tezahür etti ve Nadir isimli Afşar asıllı bilinmeyen bir adam ortaya çıktı ve İran Safevî Devleti'ni yok olmaktan kurtardığı gibi devleti eski şaşaalı durumuna getirdi.

Nadir-Şah'ın Kafkasya'ya karşı giriştiği amansız mücadelelere geçmeden önce İran Safevî Devleti'ni parçalanmaya götüren iç isyanlardan kısaca söz etmekte fayda vardır.

Bu konudaki kaynaklarımız arasında yer alan Abdurrahman Ateş'in "Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri" isimli doktora tezi çalışmasında Nadir Şah bütün yönleriyle bilimsel olarak incelenmiştir. Sözü geçen çalışmadan öğrendiğimize göre, Safevî Devleti Şah Süleyman'ın 1668'de başa geçmesiyle birlikte hızlı bir şekilde yönetim krizine girdi, Şah Hüseyin devrinde durum daha da kötüleşti. Doğuda ve kuzeyde ortaya çıkan isyan hareketleri diğer bölgelere de sıçradı ve Safevî Devleti parçalanma sürecine girdi. Şah Hüseyin şahlıktan feragat edip tacını afganlı isyancıların lideri Mir Mahmud'a teslim etmek zorunda kaldı. Ancak daha önceden oğlu Mirza Tahmasb'ı gizlice İsfahan'dan uzaklaştırmıştı. Babasının tahtı bıraktığını haber alan Mirza Tahmasb Batı İran'da "II. Tahmasb" adıyla kendini şah ilan edip ülkesini dağılmaktan kurtarma faaliyetlerine başladı. Bu arada Horasan'da ortaya çıkıp kendi hesabına mücadele eden Afşar Türkmenlerinin lideri Nadir kısa zamanda Horasan bölgesine hakim olmuştu. Mezenderan şehrinde durumu merakla takib eden II. Tahmasb Nadir'le temas kurdu ve onu "Tahmasb Kulu Han" ünvanıyla Safevî Devleti'nin hizmetine aldı. Nadir kısa bir süre içerisinde iç isyanları bastırdı, İsfahan'ı kurtardı, isyancı Afgan-Gilzayları ülkeden uzaklaştırdı. Sonra da Osmanlı Devleti'nin

ordularını peşpeşe yenerek Devlet-i Aliyye'nin eline geçen İran topraklarını geri aldı. Rusya'yı da savaşmadan Hazar kıyılarından çekilmeye mecbur etti¹.

Reşt (1732) ve Gence (1735) antlaşmalarına göre, Rusya bu yerleri İran'a teslim etmek zorunda kaldı. Rusya'nın sınırları Terek Nehri'nin gerisine çekildi ve Rus birlikleri nehrin sol tarafına konuşlandırıldı. Kutsal-Haç Kalesi yıkıldı, içinde yaşayan Ruslar ise Kizlyar'a taşındılar².

Türkleri yenilgiye uğratıp barış yaptıktan ve Rusları da Dağstan ve Azerbaycan'dan çekilmeye mecbur ettikten sonra Nadir Kulu Han Kafkasya'ya yöneldi. Nadir Erdebil'e gelince, Şirvan sorununu halletmek için bir teklif mektubu yazdırıp Astarabad valisi Musa Han ile Surkhay-Khan'a gönderdi (A. K. Bakikhanov, 113). Surkhay-Khan Nadir Şah ile anlaşma yapmaya karşıydı, elçiyi öldürttü ve ona şu mektubu gönderdi: "Ben Şirvan topraklarını Lezgiler ile birlikte savaşarak fethettim, bana ait olan bir yere hangi hakla karışıyorsun?" (V. Jonas. İstoriya Nadirshakha). O zamandan itibaren Kazikumukhlu Surkhay-Khan Kafkasya'da İran saldırılarına karşı mücadelede en önemli isimlerden biri haline geldi³.

Bunun üzerine Nadir Kuli Han 1734 yılında Şirvan'a yürüdü. Osmanlı Devleti'nin himayesinde olan Surhay Han, emrinde bulunan Osmanlı askerlerini de alarak Nadir'in karşısına çıkmıştı. Fakat yenilerek Şirvan'ı terketti. Şirvan'ın merkezi Şamahi'ye kolayca giren Nadir, burasını tahrip etti. Kabala'ya çekilen Surhay Han, Car ve Tala Lezgileri ile Gence valisi Genç Ali ve Tiflis muhafızı İshak Paşalar'dan yardım istedi. Genç Ali Paşa, oğlu Mustafa Paşa, Topuz Paşa ve Fetih Giray kumandasında 8000 kişilik Osmanlı ve Tatar kuvvetini yardıma gönderdi. Surhay Han kendi kuvvetleri yanında Genç Ali Paşa'nın göndediği kuvvetleri de yanına alarak Şamahi ile Kabala arasındaki Devebatan mevkiinde Nadir'in karşısına çıktıysa da yapılan savaşı kaybetti. Emrindeki Osmanlı askerlerini Gence'de bırakarak kuzeye doğru hareket etti. Nadir, Kazikumukh yakınlarında Surkhay'ı tekrar savaşa mecbur etti. İki tarafın da ağır kayıp verdiği bu savaşı da kaybeden Surhay-Khan, Avarya Dağlarına çekildi⁴.

¹ Ateş, Abdurrahman. "Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri" (Doktora Tezi). Isparta SDÜ. 2001.

² İstoriya narodov Severnogo Kavkaza., t. 1. s.419.

³ Marshayev, Ramazan - Butayev, Buta. İstoriya Iaktsev.

http://a-u-l.narod.ru/Butaev-B_Marshaev-M_Istoria_lakcev.html; Ateş Abdurrahman, age., s. 71.

⁴ Ateş, Abdurrahman., agy.

Çolak Surkhay Khan

Ramazan Marshayev ve Buta Butayev "Istoriya laktsev" isimli çalışmalarında bu hususla ilgili ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Sözü geçen çalışmadan öğrendiğimize göre, Nadir Kuli Han Kazikumukh'da Surkhay-Khan'ı kaçırmaya mecbur ettikten sonra, Lezgilerin Kazikumukh'a gidip gelmelerini yasakladı. Surkhay-Khan da gece karanlığından istifade ederek Kazikumukh'da dağgeçidini aşarak Sukhrehk'e kaçmayı başarmıştı. Persler ele geçirilen sığırları sürmek için 300 kişi bırakarak Surkhay'ın peşine düştüler (Bakikhanov, 114)⁵. Yolu üzerinde bulunan tüm yerleşimleri talan ederek Nadir Kuli Han Khusrehk'e geldi, Surkhay-Khan elçi göndererek atıfet istedi ve itaat talebinde bulundu. Nadir Kuli Han ona şu mektubu yazdı: "Bizim lehimize tavır almadan önce, boyun eğerek mahkememize gelmeniz gerekmektedir, keza, itaat göstermeksizin derme-çatma kamış setine benzeyen savunmanızla bizim kuvvetlerimizin hızlı akışını durdurmanız mümkün değildir. Boş hikâyeler ve sihirbaz hileleriyle bizim ejderha- askerlerimizin güçlü nefesinden kurtulabileceğinizi ümit etmeyiniz" (V. Jons, 191). Surkhay-Khan'ın İran ordusuna saldırmak için görüşmeler yoluyla zaman kazanmaya çalışması mümkün görünmektedir. O Kumukh'a yakın Koysu Irmağı kıyısına intikal etti, güçlü istiyacılar karşı savaşa hazırlanmak için toprak siperler kazdırdı, köprüleri yıktırdı. Nadir Şah Khosrehk'den Kumukh'a giderken yol üzerindeki Khosrehk ve Kula köylerini tahrib ettirdi ve sivil halkı vahşice katletti. Bu şarklı despotlar Khosrehk, Kula ve diğer köylerde halkı korkutmak ve boyun eğdirmek için ekili tarlaları atların toynaklarıyla çiğneterek mahsülü yokettiler, harman döğenlerini kırdılar.

İran ordusu geçtiği her yeri yakıp yıkarak Kumukh'a ilerlerken, Nadir Kuli Han buralardaki köylerin top ateşine tutulmasını emretti. Nehri ilk geçiş hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Laklar İranlıların her saldırılarına sebatla karşılık verdiler. Nehri geçmek için kendi girişimleri boşa gidince, Nadir, Ganihan'a tekne ile nehri geçme denemesi yapılmasını emretti. Ama, Ganihan'ın ekibi dar bir patikası olan sığ bir geçiş yeri bulmayı başardı. Tüm müfrezeler Laklara görünmeden bu geçiş yerinden karşı tarafa güvenle geçmeyi başarıncı Nadir Kuli Han ana kuvvetlerle saldırıya geçti. Durumu umutsuz gören Surkhay-Khan maiyeti ve ailesiyle birlikte Avarya'ya kaçmayı başardı.

⁵ Marshayev, Ramazan - Butayev, Buta., agy.

Silah ve mühimmat azalması ve kışın yaklaşması yüzünden Nadir, seferine devam etmeye cesaret edemedi. Avarya'ya saldırmaktan vazgeçti. Kendisine sadakatını kanıtlayan Hasbulat'ı Şamhal nasbederek geri dönmeye karar verdi. Lak köylerini yağmaladıktan sonra Güney Dağstan'a geçti. Böylece Nadir Kulu Han'ın Şirvan ve Dağstan'a düzenlediği birinci sefer Surkhay-Khan'ın yenilgisiyle sonlandı. Ancak, Nadir'in bütün bu başarıları Lakların ve diğer Kafkasların itaat altına alındıkları anlamına gelmiyordu. İranlıların sivillere karşı giriştiği zalimce ve insanlık dışı muameleler bölge halkları arasında büyük öfke ve infiale sebep oldu. Dağstan halkları intikam almak için hazır haldeydiler. Bu andan itibaren millî kurtuluş savaşı tam bir ölüm-kalım mücadelesi haline geldi.

Nadir'in bu ilk istiyasıyla ilgili iki belge korunmuştur:

"Tahmasp-Kuli Han Dağstan'a büyük bir ordu ile geldi ve Kumukh'u istiyala etti, Şali'ye kadar ilerledi, her tarafı yakıp yıktı. Tahmas-Kuli Khan Surkhay-Khan'ın malikânesinde 7 gün ikamet ettikten sonra, hicrî 1147 (1735) yılının Cemaziyel-evvel ayında geri döndü".

"Kumukh güz başında, Cemaziyel evvel ayının bir Cuma gününde kızılbaşların eliyle tahrib edildi. O aynı ayın beşinci gününde geri döndü (Hicrî 1147 yılı). Lak Halkı tam bir gıda yokluğuna düçar oldu" (A. Kayayev Materialı po istorii lakov. D. 1642., s. 156–157).

Tarihçi Jons "Azgın deniz dalgalarını andıran işgal ordusu, Kumukh topraklarını ve yerleşimlerini kapladı ve bu yerin tüm sakinleri katliama tabi tutuldu" diye, yazıyor (Jons, agy.)⁶.

İran askeri çekilince Dağstan'da durum yine değişti. Surkhay-Khan tekrar görevine döndü ve Nadir Kuli Han tarafından şamkhallık makamına getirilen Khasbulat'ın yerine onun akrabasından Eldar getirildi. 1735 yılında Transkafkasya'da Türkleri yenilgiye uğratan Nadir Kuli Han, Şirvan ve Dağstan'a ikinci seferini düzenledi. Nadir Jaro-Belokan, Azerbaycan toprakları, Şeki, Şirvan ve Şamakh'ı, Lezgi ve Tabasaran topluluklarını çigneyip Derbend'e geldi. Kazikumukhlu Surkhay-Khan, Kaytag Utsumîsi Akhmat-Khan, Şamkhal Eldar ve Akuşa Kadısı, Nadir Kuli Han'a karşı bir ittifak oluşturular. Nadir de Dağstan yöneticilerini itaat altına almaya kararlıydı. O Kaytag'a girdi, Macalis kasabasını ele geçirdi, sonra da baş düşmanı Surkhay-Khan'a yöneldi. Kazikumukh yakınlarındaki Dustakh kasabasında savaş başladı, ama büyük sayı üstünlüğüne sahip İranlıların saldırılarına inatla direnmelerine rağmen Kafkas muharipler dağlara çekilmek zorunda kaldılar. Surkhay tekrar Avarya'ya kaçtı. Nadir onu takibetmeye yine cesaret edemedi.

Kazikumukh'u ele geçirdikten sonra Nadir Dağstan nüfusunun itaat edeceğini umuyordu. Ama umduğu gibi olmayınca, boyun eğmeyenleri şiddetle cezalandırdı. Bu

⁶ Marshayev, Ramazan - Butayev, Buta., agy.

arada Akuşa kadısının dağınık müfrezelerini dağıttı ve Kala-Kureyş'i zaptetti. Kaytag Utsumîsi'nin kızı ile evlenerek onu nötralize etti. Sonra da Derbend'de güçlü bir birlik bırakarak Dağstan'dan ayrıldı. Kardeşi İbrahim-Han'ı vali olarak atadı. Bu, Nadir Kuli Han'ın ikihci Kafkasya seferi idi⁷.

Shamakh şehri

Dağistan harekâtını tamamlayarak Ocak 1736'da Mugan ovasına intikal eden Nadir Kuli Han, burada bir kurultay tertip etmek üzere İran eyalet valileri, ulema, eşraf, aşiret ve oymak ileri gelenlerini 15 gün içerisinde Mugan ovasında toplanmalarını emretti. Orada kendisini İran Şahı ilan ettirdi⁸.

Nadir Kuli Han, İran tahtına oturduktan sonra kardeşi İbrahim Han'ı Azerbaycan ve Dağstan'a başkumandan tayin etti ve Ortasya'ya bir sefer düzenledi. Surkhay-Khan da kısa zamanda Laklar, Dargılar, Lezgiler, Avarlar ve Kaytag Utsumîsi'nin katılımıyla büyük bir ordu kurmayı başardı ve Derbend'e saldırıya geçti. Derbend kalesi düştü ve Şamakh tekrar Surkhay'ın eline geçti. Şamakh'ı ele geçiren Surkhay-Khan ve Kaytag Utsumîsi, iranlı feodaller ile Nadir'in çok sayıda uşağını hakladılar. İran başkentinde görevli Rus ajanı İ. Kaluşkin, Surkhay-Khan'ın Şamakh memleketine saldırdığını, Derbend kalesini tahribettiğini ve Mehti Han'ın ordusunu mağlup ettiğini senatoya rapor etmiştirdi.

⁷ Kratkiy kurs lektzii po istorii Dagestana dlya studentov zaoçnoy formı obuçeniya - Leksiya V: "Dagestane XVIII v." (Sostavitel: Gamzaeva, G.Ş., Retsentı: Safaraliev, M.C., Raşidov, M.R.). DGTU.

⁸ Ateş, Abdurrahman., age.

Bu vaziyet karşısında, İbrahim Han 32 bin kişilik bir ordu ile operasyon yapmak için Dağstan'a geldi. Utsumî'nin malikânesine yakın bir yerde cereyan eden muharebede Kaytaglar, Laklar ve diğerleri kahramanca savaştılar ve İran ordusunu bozguna uğrattılar, İbrahim Han'ı da öldürdüler. Surkhay-Khan'ın bayrağı altında tüm Güneydoğu Kafkasları silahlanmıştı. Surkhay aynı zamanda bütün Dağstan beylerine ve özellikle de Avar köy toplulukları birliklerinin tamadalarına İran ordusuna karşı mücadeleye katılmaları çağrısında bulundu. Bu amaçla nüfuzlu beyleri ve cemaat birlikleri temsilcilerini toplantıya davet ederek, şayet Şah tekrar Dağstan'a saldıracak olursa mallarıyla canlarıyla mücadeleye katılmaları hakkında söz aldı. Bu sözlama durumunu Ali Kayayev'in keşfettiği, o zamandan kalma bir Kur'an'ın kenarına kaydedilmiş bir yazılı belge kanıtlamaktadır:

"Bizler Khan'a ve onun oğlu Muhammed'e Durdikhtsler ve alimlerden sonsuz selamlar gönderiyoruz. Bizler aşağıdaki hususları bildiriyoruz: Siz Dağstan halklarını toplayıp kendilerinden söz vermelerini istediğiniz zaman bizler hep birlikte buna katılacağız. Savaşlarda her zaman yanınızda yer almaya yemin ediyoruz. Ama ganimetler dağıtılırken bizi atlayın. Biz her şeyimizi bağışlamak istiyoruz. Bizler sizinle savaşa gitmeye her zaman hazır olacağız ve başkalarından daha fazlasını yapacağız. Bizim çalışkan halkımız sizin yanınızda dimdik ayakta duracak ve hiç değişmeyecek. Buvada-Kulan sakinleri ve Gurzikh isimli civar Avarlarından selamlar" (Kayayev, 143).

1741 yılı baharında Ortasya seferinden dönen Nadir Şah Başkente uğramadan Kafkasya'ya geçti ve tekrar Dağstan seferi hazırlığına girişti. Böylece Nadir Şah, üçüncü Dağstan seferine başlıyordu. Buna Karşılık Osmanlı Devleti Yönetimi asker eksikliğini tamamlamak ve silah-mühimmat almak için Surkhay-Khan'a para gönderdi. Türk Sultanı bununla, Kafkas özgürlük savaşçılarının ve Dağstan beylerinin gönlünü kazanmak istiyordu. Zira yakın gelecekte uygulamaya koyacağı Transkafkasya'yı işgal harekâtında onların yardımına ihtiyaç duyacaktı⁹. Çok geçmeden Nadir-Şah tüm Güney Dağstan'ı işgaletti ve Kala-Kureyş yakınlarında cereyan eden muharebede Kaytag Utsumîsi'ni yenilgiye uğrattı. Sonra 100 bin kişilik muazzam ordusuyla Surkhay-Khan'a karşı savaşmak için Kazikumukh'a hareket etti. Lak eposunda anlatıldığına göre, demir zırhlı, kazanmaya susamış Nadir Şah orduları dağboğazları üzerinde karınca yuvasını andırıyordu. Nadir Şah yolu üzerinde canlı olan her şeyi yoketti. Kumukh civarındaki bütün köyler tahribedildi. Ahaliye uygulanan bu vahşice yöntemlere rağmen Lak köyleri sekeneşi pes etmedi ve İranlılara karşı mücadelesine devam etti. Yine aynı eposa göre "...nehirler ve dağlar kana bulandı, boğazlar cesedlerle doldu. Görkemli kasabalar ve köyler harabeye döndü, yıkık binalarda kargalar tünedi"¹⁰.

⁹ Marshayev, Ramazan - Butayev, Buta., agy

¹⁰ Marshayev, Ramazan - Butayev, Buta. , agy.

Derbend surları

On gün dinlendikten sonra Nadir Şah Tsudakhar dağlarına, Avarya'ya doğru hareket etti. Kaynakların bildirdiğine göre dağlılar küçük müfrezeler oluşturarak Nadir Şah'ın ordusuna baskınlar yaptılar, onların atlarını ve yük taşıyan hayvanlarını alıp götürdüler. Öteyandan, Surkhay'ın oğullarından M. Murtazali, önceki yenilgiden sonra kendi askerleriyle birlikte Khunzak'a geçmişti. Lakların topraklarını işgal eden Nadir Şah Turçidag sırtında karargâh kurdu ve Avarya seferine hazırlandı. Müfrezelerinden birini Mukerkh boğazına yerleştirdi. Nadir Şah kendi gücüne güvenmiyordu, Şamkhal Khasbulat'a Aymak dağında askeri ile saldırı için emir beklemesini buyurdu. Nadir Şah Lakların ve onların müttefiki Avarların direnişini kırmaya kararlıydı. Bu hayati önem taşıyan günlerde Khunzakh, Sogratl ve Gidatl'da tüm Dağstan halklarının çok sayıda silahlı müfrezeleri toplanıyordu. Lakların ve Avarların önde gelen tamadaları, daha fazla kan dökülmeden Nadir Şah'a başvurular, Dağstan'ı terketmesini ve halkları itaat altına alma planından vazgeçmesini istediler. Nadir Şah Lak ve Avar tamadalarının başvurularını nazarı itibara almadı. Askeri başarılarıyla kendinden geçmiş Nadir Şah işi birkaç günde bitireceği kanaatindeydi, sonra da inatçı halkları dize getirmek için Kabardey tarafına yönelecekti. Laklar ve Avarlar ırmaklar tersine aksa bile düşmanın önünden çekilmemeye yemin ettiler. Ya ölüm ya da zafer! Dağlıların çağrısı buydu¹¹.

"Kratkiy kurs lektsii po istorii Dagestana..." isimli çalışmada Nadir Şah'ın Dağstan seferiyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi verilmiştir. Orada bildirildiğine göre "1741 yazında

¹¹ Marshayev, Ramazan - Butayev, Buta., agy.

Nadir Şah Dağstan'a girdi. Ordusunun büyük bölümünü Kazikumukh'un işgaline ayırdı. Yapılan muharebede dağlı muhاریler inatla direnmelerine rağmen büyük sayı üstünlüğüne sahibolan İran ordusunu yenemediler. Surkhay-Khan esir düştü ve Kazikumukh işgal edildi. Ama Surkhay-Khan'ın birliklerinin geri kalanlarını bir araya toplayan oğlu M. Murtazali Dağstan dağlarına tırmandı. Görünüşe göre, Nadir Şah başarı kazanmıştı. O baş düşmanını etkisiz hale getirmişti. Keza, Kaytag Utsumîsi'nin ayaklanmasını da kırmıştı. Bu şartlar altında Nadir Şah Dağstan dağlı topluluklarının boyun eğeceklerini sanmıştı. Ama onların böyle bir karar vermeye aceleleri yoktu, Nadir Şah Avarya'ya saldırdı. 1741 güzünde Andalal'a ulaştı, ama çevrede kimse görünmüyordu, Çokh köyü yakınlarında kamp kurdu. İranlılar Sogratl, Megep ve diğer köylerin savunmasını güçlendirdiler, aynı şekilde Dağlı muhاریler de hazırlık yaptılar. Avarya'nın tüm nahiyelerinden ve çevredeki diğer Lak ve Lezgi ilçelerinden, Mekhtulin Khanlığı ve Kaytag'dan, hatta Çeçenya, Azerbaycan ve Gürcüstan taraflarından gönüllüler fevc fevc toplanıyordu. Bu savaş, İran karşıtı ayaklanmanın dönüm noktası olacaktı. Khitsip, Sogratl ve Çokh köyü kırlarında hareket halinde olan Nadir Şah'ın büyük ordusu, sayı üstünlüğüne rağmen ağır bir yenilgiye uğradı. Savaşın kazanılmasında etkili olan faktörler Dağlı halkların vatanseverliği ve birlikte hareket etmeleri idi. Hakikat halde İranlıların kaval tüfekler kullanmalarına karşılık Dağstanlıların yivli tüfekler* ile mücehhez olmaları büyük önem taşıyordu. Şah bu savaşta büyük ölçüde asker ve hazine kaybetti. Dağlı muhاریler Nadir Şah'ın çekilen ordusunu takibe aldılar"¹².

Kaynaklar takib sırasında Nadir Şah'ın çok sayıda asker, silah ve mühimmat kaybettiğini bildiriyorlar. Şahın birliklerinin bozgunu andıran ricatı sırasında sürekli olarak dağlı muhاریlerin saldırılarına maruz kaldı. Şah'ın çekilişi o kadar hızlıydı ki yaralı askerler, atsızlar ve atları yaralananlar peşinden yetişemiyordu ve bunların tamamı esir oldular. Şah ve yakınları bile esir düşme tehlikesi atlattılar. Bu seferde Şah'ın orduları 30 bin asker, 33 bin at ve deve, 79 top ile diğer silah, araç ve gereçlerinin çoğunu kaybettiler. O dönemde İran'da görevli olduğu anlaşılan Fransa Büyükelçisi de La Chétardie'nin ifadesine göre, "Nadir Şah tuzağa düşerek dar bir dağboğazına girdi ve burada boğazın yamaçlarında gizlenen Dağstanlı savaşçılar İran askerlerinin çoğunu kılıçtan geçirdiler. Sonunda Nadir Şah'ın eski muzaffer ordusu büyük kayıplar vererek Derbend'e ulaştı"¹³.

Durumunu bir şekilde düzeltmeye çalışan Nadir Şah, Dağstan beylerini zengin hediyeler ve ünvanlarla kendi tarafına çekmeyi denedi. Ama Avar Khanı, Mehtulin Khanı, Kaytag Utsumisi ve Surkhay Han'ın oğlu Murtazali Nadir Şah'ın bu teklifini

* Burada sözü geçen "yivli tüfek" ifadesinin doğruluğunu ihtiyatla karşılamak gerekir. Yazarlar isim vermemekle beraber, Dağstanlı isyancıların bu silahları Rusya'dan temin ettiklerini zımnen ihsas ettirmeye çalışıyorlar ki bu mümkün değildir. Çok geçmeden Kafkasya'yı silahlı işgale başlayacak olan Rusya'nın böyle bir hata yapması düşünülemez.

¹² Kratkiy kurs leksii po istorii Dagestana...

¹³ Piotrovskiy, B.B., age., s. 421-422.

reddettiler. Avar Hanı Nadir Şah'a gönderdiği cevabî mektubunda şöyle yazmıştı: "Bize niçin geldin? Sana tavsiyem, İran'a dönmendir, aksi takdirde seni de kardeşinin yanına, cehenneme göndeririz; ünün çoktan yokoldu. Şimdi sen kendinin başa çıkamayacağımız korkunç biri olmadığını görebiliyorsun" (AVPR. F. Snoşeniya Rossii s Persiey. 1741...) ¹⁴.

Ama Nadir Şah, Dağistan'ı ele geçirme fikrinden vazgeçmiyordu. Ara vermeden dördüncü seferine başladı. Derbend'in dışında, sonradan "İran-harab" adını alan yerde kamp kurdu ve buradan Dağstan'a "cezalandırma" seferleri düzenliyerek, köyleri yakıp yıkıyor, tarlaları çığnıyor ve hayvanları sürüyordu. Ama bu girişimleri de başarı sağlamadı. Şah askerlerine gördükleri her yerde dağlı muharipler karşı koyuyorlar ve büyük kayıplar verdireyorlardı. 1742 ve 1743 yıllarında cereyan eden bütün çatışmalar Şah'ın birliklerinin yenilgisiyle sonuçlandı. Şah'ın bölükleri büyük bir isteksizlikle dağlara gidiyorlardı, görgü tanıklarının bir çoğunun ifadelerine göre "Şah'ın ordusu dağlılardan o kadar korkmuştu ki sefere çıkmaya cesaret edemiyordu" (AVPR., s. 318).

Bütün bu olanları hesaba katarak Nadir Şah, yerel hükümdarlara rüşvet teklif ederek durumunu düzeltmeye çalıştı. Ama ne zengin hediyeler ne de paralar bir sonuç getirdi. Dağlılar gerilla savaşlarını sürdürüyorlardı. Uzun süren savaş ve açlık İran ordusunu iyice zayıflatmıştı. J. Hanway'in ifadesine göre "Şah o kadar kötü ve acınacak durumdaydı ki ordusundan arta kalan 20 bin kadar askeri ya onunla birlikte kaçmak ya da ölmek zorundaydı" (Hanway, Jones. , s. 409). İran askerlerinin yılgınlığıyla ilgili olarak, İran'da görevli Rus ajanı V. Bratişev şöyle yazmaktadır: "Dağlılardan korkmasaydılar, bütün İran askerleri dağlara kaçardı. İran Hükümeti de bu savaşa pek ilgi göstermiyordu. Şah'a en yakın olan 'gözdeler, ordu komutanları ve sarayın ileri gelenleri' savaşın sürmesinden memnun değillerdi ve sadece 'görünüşte Şah'a sadık' idiler. Şah'ın tatbik ettiği politikanın ölümcül sonuçları daha da belirgin hale gelmişti. Hareketin çürük meyveleri ortaya çıkıyordu: iki yıldanberi Dağstan tarafında hiçbir başarı elde edilememişti, bu savaş devleti zayıflatmıştı, halkı zayıflatmıştı, orduda büyük kayıplara sebep olmuştu, geride kalan askerler de yılgınlık içindeydi (Russkiy arkhiv. 1889. T. 3. S. 373, 381).

Çok geçmeden Nadir Şah da, İran'da kabul görmeyen "Dağstan Dağlılarıyla savaşa devam" politikasının isabetsizliğini anlamıştı. Bu sebepten dolayı Nadir Şah, 1743 yılının Şubatında ordularını Dağstan'dan çekti. Mamafiyh yine o, Mugan'da kamp kurarak güç toplamayı ve Dağstan'a yine girmeyi tasarlıyordu. Ama, yaklaşan Osmanlı savaşı ile Kafkasardı halklarının bağımsızlık mücadeleleri planını bozdu.

Kendisini "Şah Hüseyin Safevi'nin oğlu olarak" tanıtan Safi Mirza'nın önderliğinde patlak veren İran karşıtı ayaklanmayı Kumukh hükümdarı Surkhay'ın oğlu Muhammat Murtazali Khan ile Kür ve Tabasaran halkları da destekliyordu. Aynı anda Derbend'de

¹⁴ Piotrovskiy, B.B., age., s. 422-424.

de isyan alevlenmişti. 1745 yılında bütün Dağistan'da İran karşıtı hareketler yaygın bir hal almıştı. Eskiden Nadir Şah'a taraf olan feodaller bile bu hareketleri destekliyordu.

Ama Şah, bu durumu bir türlü kabullenemiyordu. 1744 yılında Dağistanlıların özgürlük hareketlerini kırmaya karar verdi. Aralık ayının ortasında 30 binlik bir ordunun başında Şemahi'yi geçip Derbent'e geldi ve çevrede bulunan bir çok köyü yakıp yıktı, binlerce hayvanı gasbetti. Şah, birliklerinden bir kısmını Tarko Şamhallığı'nın üzerine gönderdi. Daha sonra, dağlık Dağstan ahalisini tedip etmek için bir sefer düzenledi. Kazikumuk'u ele geçirdi, ama orada kimseyi bulamadı. Bütün sekene dağlara çekilmişti. Öfkelenen Şah, hububat tarlalarını yaktırdı ve ağaçları kestirdi. Ama bütün bu başarısızlıklar "cihangir"e hiçbir şey öğretmedi. Bu, onun beşinci seferi idi. İleride yine Dağstan'ı her taraftan kuşatmayı planlıyordu, öyleki, dağlı halklar çaresiz kalıp kendisine boyun eğsinler. Mamafiyh, bu planı gerçekleştirmedi. 1747 yılının 9 mayısında, bir suikast sonunda katledildi¹⁵.

Kazikumukh hükümdarı Çolak Surkhay Khan'ın akibetine gelince; Asar-i Dağstan'da verilen bilgiye göre, Surkhay Khan 1153/1740 yılında Nadir Şah Kazikumukh'a gelince onun karşısına çıktı ve Kazikumukh'da kaldığı müddetçe istirahatını sağladı. Şah da hediyeler vererek onu taltif etti. Seferden sonra Nadir Şah yanına Surkhay Khan'ı, ailesini ve evin yaşlılarını alıp Kura vilayetine hareket etti. Aynı yılın Ekim ayında Derbend'e vardı. Surkhay Khan ve ailesini iskân etti, sonra da kışı geçirmek için karargâhına döndü. Ertesi yıl (1741) Nadir Şah Surkhay'ı da yanına alarak sefere çıktı. Bundan sonra bilgi vermiyor, ama Nadir Şah'ın ölümünden sonra Dağstan'da işbaşında olan yöneticileri sayarken Muhammed Khan'ın Kura ve Kazikumukh vileyetinde hükümdar olduğunu, babası Surkhay Khan'ın Katruh köyüne yerleşerek ölünceye kadar Hak yoluna hizmet ettiğini bildiriyor (Hasan al-Kadarî, age., s.67, 68, 72).

Tarihin ne garip cilvesidir ki İran birliğini sağlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nu yenen, Rusya'yı savaşmadan Şirvan ve Dağstan'dan uzaklaştırıp Terek Nehri'nin ötesine atan Nadir Şah, Dağstan'ın müttefik halklarına, yani Doğu Kafkasya Kafkaslarına yenildi, bunu bir türlü hazmedemedi, dönüp dönüp saldırıya geçti. Bölge halkları da Nadir Şah'ın ordularının "yenilebilir" olduğunu kanıtladıkları için kahramanca karşı koydular ve onun askerlerini moral çöküntüsüne uğrattılar. Böylece mağrur Nadir Şah ilk ve son yenilgisini Kafkas halkından aldı. Nadir Şah'la ilgili bir diğer husus da Rus belgelerinde Nadir Şah tıpkı Timurleng gibi kan dökücü, gaddar ve acımasız bir hükümdar olarak tanımlanmıştır. Aynı belgeleri eleştiri süzgecinden geçirmeden paylaşan Kafkas kökenli yazarlar da Rus yazarlarını taklid etmişlerdir. Bizim

¹⁵ *Piotrovskiy, B.B., age., s. 424-425; Nadir Şah'ın Dağstan'ı işgal etme girişimleriyle ilgili olarak Hasan al-Kadarî'nin "Asar-i Dağstan" isimli eserinde geniş malumat verilmiştir. bkz., s. 59-71.*

kanatimize göre Nadir Şah otoriter kişiliğine rağmen sadist duygular taşıyan bir kumandan değildir. Cezalardırma hususunda ölçüyü kaçırmamaya özen göstermiştir. Bunun en açık kanıtı, en büyük düşmanı ve rakibi olarak takdim edilen Surkhay-Khan'ı öldürmemesi ve serbest bırakmasıdır. Savaşta ölenler ölmüştür, esirleri Timur gibi kitle tabi tuttuğuna dair somut bilgiler yoktur. Rus ajanlarının verdikleri bilgilere güvenmek doğru değildir. Keza Rus devlet arşivlerinde bulunan belgelerde yer alan bilgiler de tenkid süzgecinden geçirilmeden doğru olarak kabul edilmemelidir.

Bu arada Nadir Şah'ın Kafkasya politikası hakkında da bir iki söz etmekte yarar vardır. Onun ve öncülerinin Kuzey Azerbaycan ve Güneydoğu Kafkasya üzerinde bu derece inatla durmaları ve bu toprakları kayıtsız-şartsız hakimiyet altına alma amaçları elbette sözü geçen yerlerin stratejik konumudur ve İran ekonomisine sağlayacağı vazgeçilmez katkıdır. Aynı amacı İlhanlı ve Altınorda hanlıkları da taşımışlardır. Ama onlar bölgenin yerli halklarını tenkil etme veya inançlarını değiştirme gibi insan hak ve özgürlükleriyle bağdaşmayan politikalar izlememişlerdir. Sadece vergi toplamışlar ve huzurun korunmasına dikkat etmişlerdir.

Safevîlerin en büyük hatası kendileri gibi İslam Dini'ne mensup insan topluluklarına kendi itikadlarını, yani şii-kızılbaş itikadını zorla kabul ettirmeye çalışmalarıdır. Bu tepki doğuran ideolojik yaklaşım İran'ın ekonomik ve politik amaçlarını gerçekleştirmesini de engellemiştir. 200 yıllık bir dönem hemen hemen isyan ve isyan bastırma eylemleriyle geçmiştir. Sonunda kaybeden, tabiyatıyla İran olmuştur.

Nadir Şah'a gelince; selefleri gibi şii-kızılbaş itikadını zorla kabul ettirme politikasını benimsememiş ve halkın inançlarına fazla müdahale etmemiştir. Ancak, bölgeyi siyasî ve idarî kontrol altında tutabilmek için uyguladığı silah zoruna dayalı politika geri tepmiştir. Mücadeleye alışık Kafkas halkları ona boyun eğmemişler ve kısa zamanda onun enerjisini tüketmişlerdir. Oysa Nadir Şah ve selefleri İslam inancını kullanarak bölge halklarını örgütlemeleri ve kesinlikle ortaya çıkan Rus yayılmasını onlarla birlikte önlemeye çalışmaları gerekiyordu. Ama onlar tıpkı Osmanlılar gibi bunu yapmamışlar ve başlarını kuma gömmüşlerdir. Sonunda da bütün bu yerleri kaybetmişler ve Rusya ile Aras Nehri'ni sınır kabuletmek zorunda kalmışlardır.

Müsliman Osmanlıların ve müsliman İranlıların Kafkasya halkalarını tahakküm edilmeye layık topluluklar şeklinde görmeleri ve onların topraklarını kendi işgal planlarına dahil etmeleri sözü geçen halkları onlardan soğutmuştur. Bu durumu iyi değerlendiren Rusya Kafkasya'nın bu özgür halklarına dostane bir şekilde yakınlaşarak onların güvenini kazanmaya azami gayret sarfetmiştir. Zamanı gelince de silah zoruyla hepsini dize getirmiştir. Kafkasya ve Kafkasların Rusya ve Ruslarla olan ilişkileri Kafkasya tarihinin en karmaşık ve en çözüm bekleyen sorunudur. Zira Rus hükümetleri ve yerel Rus yönetimleri Kafkaslarla olan ilişkilerini hep kendi görüş açılarından kayıtlara geçirmişler ve onları ilkel dağlılar, yani medeniyetten uzak yabancı topluluklar olarak tanımlamışlardır. Oysa gerçek bunun tam tersiydi. Şimdi o bahse geçeceğiz.

Yilmaznevruz.net